

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Гендерні питання

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРОЗІ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ

2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ.....	8
1.1. Сутність понять «гендер», «проблематика» та «гендерна проблематика» у науковій літературі.....	8
1.2. Гендерний аспект у творчості українських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століття.....	12
РОЗДІЛ 2. АКТУАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ У ПРОЗІ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ.....	17
2.1. Відображення процесу руйнування гендерних стереотипів у повісті «Городянка».....	17
2.2. Проблема самореалізації творчої особистості жінки в оповіданні «Два дні з життя» та повістях «Барвінок», «Тайна нашої принцеси»	21
2.3. Гендерні питання у творі «Мій роман».....	25
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Відмінності в поведінці представників протилежних статей викликали особливий інтерес учених щодо природи чоловіків та жінок. Це зумовило виникнення категорії «гендер» спочатку в суспільних науках, а згодом і в гуманітарних для розмежування біологічної статі людини та статі соціокультурної.

Інтерпретація поняття «гендер», а також встановлення характеру залежності його від статі сягає своїми витокami у феміністичну теорію. Філософські засади ідеологічних течій фемінізму висвітлені у працях Н. Кобринської, С. Русової, С. Павличко, В. Агеєвої, О. Забужко та ін.

На сучасному етапі розвитку суспільства є велика кількість організацій, члени яких виступають проти гендерної нерівності жінок у суспільстві. В Україні це такі організації, як «Жінки ООН», «Всеукраїнська ліга українських жінок», «Жіноча громада Буковини», «Жіночий вибір», «Союз українок» та ін.

«Виникненням поняття «гендер» була зумовлена поява та розвиток гендерних досліджень, предметом яких виступає не чоловік або жінка, а взаємодія статей в плані реконструкції історичної еволюції різних форм їх взаємодоповнення» [26, с. 26]. Останнім часом гендерні студії привертають усе більшу увагу вчених в Україні. Формування їх пов'язано з іменами І. Жерьобкіної, Т. Журженко, Н. Лавріненко, Л. Смоляр, Н. Чухим та ін.

В українському літературознавстві дедалі частіше застосовується гендерний підхід до аналізу художньої спадщини митців. Учені намагаються вивчити і проаналізувати поняття «жіночого» і «чоловічого» світосприйняття, виявляють значний інтерес до гендерної проблематики в художніх творах, зокрема порушених авторами питань родинних стосунків, шлюбу, гендерної дискримінації, руйнування гендерних стереотипів, дотримання умов вільного вибору чоловіків та жінок та ін. Подібні питання стали об'єктом вивчення таких літературознавців, як В. Агеєва [1], Т. Гундорова [6], Л. Демська-

Будзуляк [7], Н. Зборовська [11], О. Ромазан [27], С. Павличко [23], В. Хоменко [32] та ін.

Українська література кінця XIX – початку XX ст. представлена творчістю цілої плеяди письменниць (Леся Українка, О. Кобилянська, Н. Кобринська, Уляна Кравченко, Грицько Григоренко, Н. Кибальчич, Є. Ярошинська, М. Колцуняк та ін.), художня творчість яких сприяла перелому в інтерпретації статі. У їх доробку спостерігаємо небуденний образ жінки як цілісної натури, емансиповані погляди на участь жінок у громадських справах, акцентування уваги на опозиції двох біологічних статей, гендерне трактування взаємин у соціумі.

Внесок у розкриття гендерних проблем зробила й маловідома письменниця, прозаїк і драматург, Любов Яновська (1861–1933). Зокрема, питання гендерної нерівності, руйнування гендерних стереотипів у суспільстві порушено в її прозових творах «Городянка», «Мій роман», «Тайна нашої Принцеси», «Два дні з життя» та ін. Письменниця реалістично, без ідеалізації зобразила життя своєї сучасниці, як селянки, так і жінки з аристократичного кола, виконання нею домашніх обов'язків, неможливість самореалізації, відсутність підтримки з боку рідних і, водночас, відмову жінки грати за правилами патріархального світу, відкидання нею чоловічого погляду на себе.

Твори Л. Яновської на початку XX ст. друкувалися на сторінках чільних часописів і отримали досить високу оцінку критиків і рецензентів (О. Грушевського [4], С. Єфремова [10], І. Личка [17] та ін.). У радянські часи не було різнобічного наукового вивчення художнього доробку письменниці. В останні десятиліття окремі фрагменти її творчої біографії осмислено у працях І. Денисюка [8], Н. Шумило [34], Л. Демської-Будзуляк [7]. Участь письменниці в розвитку літературного процесу кінця XIX – початку XX ст., поетику її творчості висвітлила в кандидатській дисертації І. Приймак [24].

Художній доробок Л. Яновської досі відомий вузькому колу літературознавців, відсутнє комплексне дослідження гендерної проблематики в її прозі. Варто також наголосити, що недостатня увага вчених до літераторів

«другого ешелону» (В. Дончик) зумовлює неповноту рецепції здобутків національного літературного процесу. Вищезазначене й зумовило актуальність теми дослідження.

Мета наукової роботи – дослідити гендерну проблематику та специфіку її трактування у прозі Л. Яновської.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- визначити сутність понять «гендер», «проблематика» та «гендерна проблематика» у науковій літературі;
- з'ясувати гендерний аспект у творчості українських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століття;
- проаналізувати особливості відображення процесу руйнування гендерних стереотипів у повісті «Городянка» Л. Яновської;
- дослідити специфіку відтворення трагедії творчої особистості жінки в малій прозі письменниці та повістях «Барвінок», «Тайна нашої Принцеси»;
- розглянути гендерні питання у творі «Мій роман».

Об'єктом дослідження є проза Л. Яновської, у якій порушено гендерні проблеми.

Предметом наукової роботи є специфіка інтерпретації гендерної проблематики у прозі Л. Яновської.

Для успішного виконання поставлених завдань було застосовано комплекс **методів дослідження**: описовий (з метою рецепції науково-критичної літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для виявлення умов, у яких формувалось авторське осмислення суспільної ролі жінок кінця ХІХ ст., гендерної проблематики); компаративний (для з'ясування місця прози Л. Яновської з життя української жінки серед творів тотожної тематики письменниць кінця ХІХ – початку ХХ ст., порівняння концепцій жіночих образів, трактувань гендерних питань різними авторами), біографічний (дав можливість з'ясувати джерела образів, гендерних проблем у творах письменниці). Також у роботі використано елементи проблемно-тематичного й контекстуального аналізів.

Матеріалом дослідження стала низка прозових творів Л. Яновської, у яких порушено гендерну проблематику, а саме: оповідання «Два дні з життя», повісті «Городянка», «Тайна нашої принцеси», «Мій роман», «Барвінок».

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретико-літературні праці таких учених, як Н. Гузь, Т. Гундорова, Л. Мозгова, Т. Семашко, О. Ромазан, В. Агеєва, С. Павличко та ін., у яких розкрито сутність ключових понять наукової роботи; історико-літературні дослідження І. Денисюка, Л. Демської-Будзуляк, Н. Калениченко, І. Приймак, Н. Шумило, що висвітлюють художні особливості письменства кінця XIX – початку XX століття, зокрема творчості Л. Яновської.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є спеціальним комплексним науковим дослідженням гендерного аспекту прози Л. Яновської. У ній розкрито суть поняття «гендерна проблематика» в літературознавчому розумінні. Визначено ключові гендерні питання та здійснено ґрунтовний аналіз жіночих образів у малій і повістевій прозі Л. Яновської з цієї проблематики.

Теоретичне значення наукової роботи полягає в тому, що її результати можуть бути застосовані для комплексного дослідження гендерної проблематики в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

Практичне значення наукової роботи. Матеріали дослідження можуть використовуватися під час читання нормативних літературознавчих курсів і спецкурсів для студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти, у процесі написання курсових, дипломних, магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукової роботи викладалися та обговорювалися на конференціях різного рівня: VII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (ГНПУ ім. О. Довженка, м. Глухів, 4–6 грудня 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «VI Волошинські читання: «Методика навчання української мови і літератури в контексті концепції Нової школи: проблеми, пошуки, перспективи» (ГНПУ ім. О. Довженка, м. Глухів, 19–20

квітня 2018 р.), IX Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Мова й література у проекції різних наукових парадигм» (23 квітня 2018 р., м. Старобільськ), звітній науково-практичній конференції студентів, аспірантів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка «Молодіжна наука в контексті нової української школи» (м. Глухів, 13–15 березня 2018 р.); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Перші Данилівські читання» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, 22 листопада 2018 року), VIII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (ГНПУ ім. О. Довженка, м. Глухів, 6 грудня 2018 р.).

Результати дослідження висвітлено в трьох публікаціях:

1. Гриценко О. Гендерний аспект у творчості українських письменниць кінця XIX – початку XX ст. *Мова й література у проекції різних наукових парадигм* : матеріали IX Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (23 квітня 2018 р., м. Старобільськ). ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2018. С. 23–25;

2. Гриценко О. Гендерна проблематика у творчості Любові Яновської. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки* : зб. наукових праць викладачів і студентів факультету філології та історії. Випуск 6 / відп. редактор В. А. Каліш. Суми : Вінніченко М. Д., 2018. С. 116–120;

3. Гриценко О. О. Гендерна проблематика в повістевій прозі Л. Яновської. *Перші Данилівські читання*: збірник тез доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої актуальним питанням викладання літератури та мови, 22 листопада 2018 року / упорядн. Ю. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, А. І. Бондаренко, С. В. Цінько. Ніжин: видавництво НДУ імені Миколи Гоголя. С. 73–74.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 34 сторінки, із них основного тексту – 30 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

1.1. Сутність понять «гендер», «проблематика» та «гендерна проблематика» у науковій літературі

Оскільки тема нашої роботи пов'язана з гендерною проблематикою, з'ясуємо значення терміна «гендер» у науковій літературі та визначимо, які проблеми, порушені в художніх творах, можна вважати гендерними.

Відповідного перекладу українською мовою слово «гендер» не має, це калька з англійської, в якій воно має декілька значень: по-перше, як морфологічна характеристика (граматичний рід), по-друге, як «стать» [5, с. 9].

У великому тлумачному словнику (редактор В. Бусел) подано такі значення цього поняття: «Гендер 1. Відмінність між чоловіками та жінками за анатомічними ознаками. 2. Соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними» [3, с. 230].

Термін «гендер» спочатку використовувався в лінгвістиці для вираження граматичної категорії «роду». У новому сенсі він був запропонований американським психоаналітиком Робертом Столером наприкінці 60-х рр. XX ст. для позначення соціальних і культурних аспектів статі, характеристик жіночого й чоловічого, тобто з метою розрізнення «фемінного» й «маскулінного».

Появу концепції терміна пов'язують також із англомовними феміністками, які в 60-ті роки минулого століття розширили його значення від граматичного роду до опису чоловічої та жіночої поведінки.

На сьогодні поняттям «гендер» послуговуються такі соціальні науки, як соціологія, психологія, історія, економічна теорія, політологія, філософія та ін., а також такі галузі гуманітарного знання, як літературознавство й мовознавство.

«Гендерні дослідження, виникнувши як нова стадія розвитку жіночих студій, змістили акценти з суто жіночих проблем на проблеми, що охоплюють обидві статі» [20, с. 17]. Сучасні концепції гендеру стосуються не лише чоловіків чи жінок, а й відносин між ними.

Гендерні дослідження отримали статус міждисциплінарного напрямку. Відповідно, існує значна кількість визначень терміна «гендер».

Зокрема, у філософському словнику гендер розглядається як «поняття, яке використовується для визначення соціокультурної форми існування статей: чоловік та жінка виступають не як природні визначення, а як соціокультурні феномени» [31, с. 111].

У психологічних працях це поняття осмислюється як «...соціально-психологічна стать людини, єдність її психологічних характеристик і особливостей соціальної поведінки, які виявляються під час спілкування та взаємодії» [22, с. 9].

У соціологію категорію «гендер» було введено з метою заміни існуючого в суспільних науках поняття статевої ролі. Як соціальна модель статі гендер формується суспільством і визначає місце (певний статус) і роль у ньому жінки та чоловіка. «За чоловіком закріплюються ті ролі, що передбачають лідерство, активність, силу, а за жінкою – ті, де вона чуйна, спокійна, беззахисна. Тобто, вироблені суспільством моделі поведінки та способу життя підтримують існуючу гендерну ієрархію» [20, с. 32].

Як бачимо, термін «гендер» у суспільних науках став виразником нових стратегій, направлених на регулювання соціо-статевих відносин.

Зустрічаємо поняття «гендер» і в сучасному мовознавстві. Гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження спричинили виокремлення гендерної лінгвістики, яка «...співвідносить мову з особистістю за ознакою соціальної статі» [28, с. 168].

Використовують цей термін і в літературознавчих дослідженнях. Зокрема, Я. Бистров та С. Шуляр у статті «Інтерпретація гендерних стереотипів у тексті роману Джейн Остін "Гордість і упередження"» (Вісник Запорізького

національного університету, 2009) пропонують наступне тлумачення поняття: «гендер, або соціокультурна стать, – це сукупність соціальних очікувань і норм, цінностей та реакцій, які формують окремі риси особистості» [2, с. 8].

Різні аспекти гендерних студій стають об'єктом або методом вивчення літературних творів. Дослідники аналізують поняття «жіночого» і «чоловічого» світосприйняття, розглядають гендерні стереотипи та проблеми в текстах художніх творів. Концепція гендеру в літературознавстві порушила проблему жінки-читачки та жінки-авторки, творця власного дискурсу.

Як бачимо, незважаючи на різносторонність підходів до інтерпретації гендеру, спільним для них залишається соціальний контекст цього терміна.

На нашу думку, найповніше сутність досліджуваного поняття розкрито в тлумачному словнику гендерних термінів (укладач – З. Шевченко): «1. Гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної. 2. Гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей. 3. Гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації» [29, с. 46]. У межах наукової роботи враховуємо саме такі інтерпретації гендеру (Додаток А).

Проаналізувавши соціологічні, філософські, психологічні джерела, які стосуються цієї категорії і питань, пов'язаних із нею, можна виділити низку гендерних проблем: родинних стосунків, шлюбу, любові, гендерної дискримінації, руйнування гендерних стереотипів, дотримання умов вільного вибору чоловіків та жінок, проблеми самореалізації та особистої свободи жінок тощо. Зазначені гендерні проблеми порушуються і авторами художніх творів, починаючи з другої половини ХІХ ст. і до сьогодення.

У літературознавчій науці не існує усталеного визначення поняття «гендерна проблематика», яке б стосувалося художнього твору. Зустрічаємо лише окремі міркування про це поняття, які не охоплюють його сутності.

Зокрема, В. Хоменко, розглядаючи у бестселерах питання, яке нас цікавить, зазначає, що гендерна проблематика «є відображенням міжособистісних взаємин чоловіка і жінки в сучасному суспільстві», вона «...властива творам як письменників-жінок, так і письменників-чоловіків» [32].

На думку О. Ромазан, «гендерний аналіз літературних творів дозволить читачеві усвідомити весь об'єм психологічних проблем у взаємовідносинах між статтями...» [27, с. 5]. Як бачимо, гендерні проблеми дослідниця пов'язує з психологічними.

Л. Мозгова серед основних критеріїв відбору творів для гендерного аналізу виділила «наявність відповідної проблематики та її актуальність (проблеми стосунків між чоловіком та жінкою у сім'ї, батьківства та материнства, зради, взаємин невістки та свекрухи тощо)» [22, с. 10].

У дослідженні поняття «гендерна проблематика» формулюємо на основі поєднання визначень пов'язаних із ним понять – «проблематика» та «гендер» (Додаток А).

Під проблематикою художнього твору в літературознавстві прийнято розуміти специфіку осмислення письменником відображеної реальності. У «Літературознавчій енциклопедії» (автор-укладач Ю. Ковалів) зазначено, що проблематика – «сукупність накопичених питань, які потребують нагального дослідження та розв'язання» [18, с. 275].

Подібне визначення, однак з акцентом на автора питань, дав проблематиці й А. Ткаченко: «проблематику можна трактувати як ряд "кинутих уперед" запитань, що їх ставить митець перед собою, буттям, читачами» [30, с. 149].

Проблематика тісно пов'язана з темою твору. Так, у «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка (2006) тему визначено як «коло подій, життєвих явищ, представлених у творі в органічному зв'язку з проблемою, яка з них постає і потребує осмислення» [19, с. 662].

Отже, *гендерна проблематика* – це сукупність порушених автором питань у художньому творі, які пов'язані з соціально-рольовою і культурною

інтерпретацією рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, їх взаєминами, політикою рівних прав і можливостей чоловіків та жінок.

Оскільки предметом нашого дослідження є творчість Л. Яновської, присвячена долі жінок, до гендерних проблем відносимо, у першу чергу, ті, які стосуються соціальних ролей жіноцтва, стосунків із чоловіками і досягнення рівних із ними прав, руйнування гендерних стереотипів.

Твори, у яких інтерпретуються проблеми міжособистісного спілкування чоловіка і жінки, соціальної рівності статей користуються особливою популярністю серед читачів.

Розглянемо гендерний аспект у творчості українських письменниць кінця XIX – початку XX століття.

1.2. Гендерний аспект у творчості українських письменниць кінця XIX – початку XX століття

Стереотипні погляди на гендерне питання, взаємини чоловіка й жінки, виплекані в українській літературі народницькою, цілком патріархальною традицією, помітно модернізуються у творчості письменниць кінця XIX – початку XX ст. Вагомою ознакою модерної літератури було «яскраво виражене руйнування опозиції пасивне/активне як опозиції чоловіче/жіноче» [9, с. 58]. Творчість Лесі Українки, О. Кобилянської, Уляни Кравченко, Надії Кибальчич, Грицька Григоренка, Дніпрової Чайки, Є. Ярошинської, Л. Яновської, М. Колцуняк та інших талановитих письменниць сприяла перелому в інтерпретації статі, зумовила поглиблений психологізм письма, що дозволяв пізнати та зрозуміти її сутність. «На відміну від письменниць старшого покоління, як Марко Вовчок, Олена Пчілка, вони активніше дебатують власне феміністичні проблеми, особливості соціального, освітнього статусу жінки, її залежність від гендерних стереотипів та упереджень тощо» [1, с. 192].

Літератори виразили емансиповані погляди на участь жінок у громадських справах, представили новий тип жінки – незалежної і вольової особистості, яка прагне і досягає самореалізації (твори «Людина», «Царівна»,

«Через кладку» О. Кобилянської, «Ядзя і Катруся», «Задля кусника хліба» Н. Кобринської, «Голос серця», «Спогади вчительки» Уляни Кравченко, «Перекинчики», «Понад Дністром» Є. Ярошинської, «Два дні з життя», «Мій роман» Л. Яновської, «Проти хвиль» М. Колцуняк та ін.).

У процесі історичного осягнення гендерних питань важлива роль належить феміністичним ідеям та жіночим рухам. Засновниця українського фемінізму, організаторка Товариства руських жінок Н. Кобринська (1855–1920) вважала творчість дієвим засобом впливу на своїх сучасниць. Тому у художній прозі вона нерідко зверталася до відтворення життя української жінки, реалістично змальовуючи несправедливість у ставленні до неї різних верств суспільства. Зокрема в оповіданні «Пані Шумінська» («Дух часу») авторка протиставляє дві моделі поведінки жінки: патріархальну, коли вона цілком залежить від чоловіка та звичаїв, і новочасну, сутність якої в тому, що жінка може сама заробляти на життя, не залежати від обставин.

Як слушно зауважила В. Логвиненко, «особливістю її жінок є не зображення їх центральними персонажами, а вираження внутрішнього світу кожної з них із жіночої, а не з чоловічої позиції» [20, с. 46].

Близькою за духом до творів Н. Кобринської є проза Є. Ярошинської (1868–1904) («Проклятий млин», «Вірна любя», «Жіноче серце», «Вечірньою годиною»). Персонажі Є. Ярошинської – переважно жінки. Її героїні бунтують проти гендерної нерівності, сталих стереотипів, які оточують жінок у тогочасному суспільстві. Показуючи переживання своїх героїнь, їх непрості долі, письменниця насамперед доводить, що жінка – це людина, яка має право на самовдосконалення, на вибір власного життєвого шляху. Так, Оля, головна героїня новели «Святий вечір», працює вчителькою. Незважаючи на те, що живе в матеріальних нестатках, вона є оптимісткою, наділена добротою, душевністю, поважає простих людей, прагне їм допомагати, хоча і стає об'єктом пліток.

Важливу роль у розвитку жіночого руху відіграла О. Кобилянська (1863–1942). Вона належить до тих письменниць, які проблему жіночого «Я» зробили

головною у своїй творчості. У рефераті «Дещо про ідею жіночого руху» письменниця закликала жінок не лякатися громадської роботи, здобувати освіту. Кожен твір О. Кобилянської вражає поетичністю і глибиною зображення жіночих характерів. «Аналізуючи жінку як суб'єкт у межах патріархальної культури, Кобилянська, символічно кажучи, прийшла до нового трактування її (жінки) гендерної, національно-етнічної і мовної ідентичності, що традиційно вважалася наслідувальною щодо природи і вірною щодо традиції» [6, с. 9].

Сама письменниця відзначила незвичність своїх жіночих типів: «Моя заслуга се та, ... що побіч до теперішніх Марусь, Ганнусь і Катрусь можуть стати і жінки європейського характеру, не спеціально галицько-руського» [14, с. 151], і таким чином певною мірою протиставила їх літературним попередницям. У прозі О. Кобилянська виводить новий тип жінки – сильної, інтелігентної, незалежної, розумної та сповненої власної гідності («Людина», «Царівна», «Valse melancolique», «Через кладку» та ін.).

Найяскравіше гендерний аспект представлено у творах письменниці з життя інтелігенції. Вона створила образ жінки-інтелігентки, яка стає на шлях боротьби, щоб захистити свою незалежність. Зокрема, головна героїня повісті «Царівна» – Наталка Веркович – живе за неоромантичним покликанням «бути самій собі ціллю». Вона йде на розрив з оточенням, тому що вірить у своє високе призначення. Якщо героїня повісті «Людина» Олена Ляуфлер у своїх мріях і пориваннях не виходить за рамки особистих інтересів і терпить життєвий крах, то Наталка Веркович – натура більш вольова і цілеспрямована, з чіткішими суспільними ідеалами – знаходить своє місце в житті, займається літературною працею за підтримки коханої людини.

Жіноча українська проза кінця XIX – початку XX ст. відображає заміну гендерних ролей. Так, у творах О. Кобилянської спостерігаємо зіткнення жіночої сили й чоловічої слабкості. Її героїні – морально та інтелектуально сильні, самовіддані в коханні, тоді як персонажі-чоловіки – слабовольні, нестійкі в переконаннях і почуттях (Василь Орядин із повісті «Царівна»,

коханий Софії з «Valse melancholique», Гриць із твору «У неділю рано зілля копала» та ін.).

Творчість Лесі Українки (1871–1913) також сприяла оновленню української літератури початку ХХ ст. Письменниця розширила її ідейно-тематичні обрії, виступила новатором у трактуванні традиційних образів, утверджувала феміністичні ідеї. «Майже у кожному з її творів фемінізм контрастує з іншими ідеологічними теоріями. Наприклад, у «Кассандрі» головна героїня усвідомлює, що її підкорення Ономаєві (згода на одруження) врятує державу: виникає конфлікт між патріотизмом та фемінізмом [20, с. 46]. У драмі «Камінний господар» Анна, прагнучи до волі й рівності в правах із чоловіками, перетворюється на невільника соціальних приписів.

Представницею жіночого українського письменства межі ХІХ – ХХ ст. є і Уляна Кравченко. Її твори присвячені жінкам, які працювали на освітянській ниві (оповідання «Голос серця», нариси «Спогади вчительки»). Зокрема в оповіданні «Голос серця» постає яскравий образ учительки Соні – прибічниці ідеї емансипації жінок: «Інтересом суспільності піднести урівень світогляду жінок, щоб вплив наш був на користь суспільності. Через заборону жінкам участі в життю суспільності робите, мужчини, кривду цілій суспільності. Жінка також людина, й ніхто не має права здержувати її від сего, до чого має силу й здібності» [16, с. 167].

Гендерна проблематика порушена й у прозі М. Колцуняк (1884–1922). Вона присвятила життя педагогічній праці, брала участь у жіночому русі, писала статті та реферати про підготовку жіноцтва до активної громадської діяльності [13, с. 45]. Окрім героїнь, які задовольнялись родинними турботами, особистим щастям, письменниця на сторінках своїх творів («Проти хвиль», «Без щастя...») вивела образи жінок, що усвідомлюють необхідність індивідуальної свободи й власної реалізації в суспільстві, є соціально активними особистостями. Зокрема в нарисі «Без щастя...» авторка розкриває вплив гендерних стереотипів на долю жінки, яка прагне до самореалізації в суспільстві. Не отримавши бажаної освіти через спротив мачухи і не вийшовши

заміж, героїня твору залишилася без коштів для прожиття. У внутрішньому мовленні розкривається її безпорадність, самотність, зіткнення внутрішнього світу та обставин реального життя.

Внесок у художнє розкриття гендерних проблем у соціумі зробила й письменниця Л. Яновська (1861–1933). Її турбувало становище жінки в суспільстві, – як селянки, так й інтелігентки. Не випадково Л. Яновська захопила слухачів своєю доповіддю про долю жінки-селянки на Першому російському з'їзді (Петербург, 1908), була обраною 1911 р. делегатом на Міжнародний жіночий з'їзд у Стокгольмі [34].

Зацікавлення Л. Яновської проблемами емансипації, а також особисте життя авторки (постійний вибір між творчістю і родиною) позначились на всебічному розкритті «жіночої» теми, створенні письменницею образів героїнь, які прагнуть до особистої свободи, життєвої мети, реалізації свого таланту, рівності у правах із чоловіками, руйнують гендерні стереотипи («Два дні з життя», «Городянка», «Мій роман», «Тайна нашої принцеси» тощо).

Таким чином, загальний огляд творчого доробку українських письменниць межі ХІХ – початку ХХ ст. дозволяє стверджувати, що гендерний аспект у ньому представлено на проблемно-тематичному й образному рівнях. Письменниць кінця ХІХ – початку ХХ ст. цікавлять насамперед проблеми нової моралі, нової сім'ї, жіночої незалежності й самореалізації, щастя і можливостей його досягнення, що призвело до створення модерної героїні – вольової, цілеспрямованої, здатної відстоювати свою незалежність, робити свідомий вільний вибір, долати гендерні стереотипи, брати участь у суспільному житті.

РОЗДІЛ 2.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ У ПРОЗІ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ

2.1. Відображення процесу руйнування гендерних стереотипів у повісті «Городянка»

Любов Олександрівна Яновська (1861–1933) є автором значної кількості оповідань, повістей, романів, драматичних творів, чимало з яких донині залишаються в рукописах, що зберігаються в архівосховищах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Творчість письменниці формувалася шляхом освоєння практики українських реалістів кінця XIX – початку XX ст. (зокрема Б. Грінченка), а також таких сучасників, як М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко. Її проза, як і більшість творів кінця XIX – початку XX ст., характеризується взаємопроникненням рис реалістичного канону й модерних нововведень.

Л. Яновська належить до тієї групи письменників, які «...стоять на ґрунті художнього реалізму, перетворюючи його великою мірою на реалізм психологічний» [21, с. 39]. Трагічні злами долі, буденні клопоти й негаразди, непорозуміння між близькими людьми, доведеними до взаємного відчуження, життєві психологічні колізії – теми, які найбільше цікавили письменницю і найчастіше ставали предметом зображення у її прозі.

Л. Яновська порушувала соціальні проблеми (соціальної несправедливості («Смерть Макарихи»), долі покритки в жорстокому суспільстві («Злодійка Оксана»), соціального прозріння самовідданого трудівника на чужій землі («Лісничий»), взаємин інтелігенції і народу («Дарочка», «Пролісок»)).

Найбільше її цікавили морально-етичні питання відступництва, а саме: від заповітів батьків, традицій життя («Городянка»), від совісті, честі («На Зелений Клин»), від обов'язку батька перед дитиною («Ідеальний батько»),

інтелігенції перед народом («Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває») і психологічні питання (крах душевних ілюзій («Мій роман»), неможливість особистості жити в облудному становищі, без свободи («Метелик», «Два дні з життя»)).

Героїнями її творів часто є жінки. «Вона цікавиться як життям звичайної жінки, своєї сучасниці, ідеалом якої є просте, родинне щастя, так і долею жінок, наділених творчим даром, креативних» [25, с. 11]. Л. Яновська пропагувала гуманістичні ідеї рівності, справедливості, добра, поваги до всього живого на землі. Це позначилось на створенні нею жіночих образів, які прагнуть до особистої свободи, власної життєвої мети.

У ранній період творчості (1897–1905) Л. Яновська працювала в жанрі великої повісті. Її дебютним твором у цьому жанрі стала «Городянка», яка була опублікована в «Киевской старине» 1901 р. Ця повість створена ще в стилі реалістично-побутового письма, однак тут помітні тенденції до пошуку нових прийомів моделювання дійсності, розширення тематики.

У творі розкрита традиційна в українській і світовій літературі тема гіркої долі жінки-селянки, але письменниця, порушуючи важливі соціальні проблеми («відчуження» від селянської праці, відступництва від моральних заповітів батьків, способу життя «малої» батьківщини), робить перші спроби розв'язати їх шляхом поглибленого психологізму.

Повість композиційно складається з двадцяти п'яти частин, у яких розповідається про втечу молоді заміжньої селянки до міста, її нелегке життя в ньому, неспроможність реалізуватися в соціумі, де вона не мала ніяких прав.

Кінець XIX – початок XX століття – час, коли пробуджується соціальна активність жінок. Найосвіченіші повстають проти сталих стереотипів, які визначають їх ролі лише як дружини, матері, господині, і беруться за ті справи, які їм дійсно цікаві.

Жінкам, які жили в селі, у цьому плані було набагато важче проявити себе, так як вони зазнавали більшого впливу патріархальної родини, що жила за схемою «господарство, сім'я, діти», і боялися осуду громади.

У повісті «Городянка» Л. Яновська, на нашу думку, не лише показує «відчуження» героїні від селянської праці, а й акцентує увагу на проблемі руйнування гендерних стереотипів. Головна героїня твору Пріська не хоче миритися з усталеним життям на селі. Їй не до вподоби тяжка праця вдома і на полі. Не мириться вона й зі звичайною роботою української господині у власній хаті, яку отримала після одруження з сільським парубком: «... як на мене, краще в домовину, ніж отак нудити світом» [37, с. 451].

Письменниця мотивує таку поведінку героїні в першу чергу тим, що її ще восьмирічною дитиною відправили до міста на заробітки через скрутне матеріальне становище родини, і вона відзвичаїлася від сільського життя. Уже дорослою Пріська повертається до рідної оселі, де бачить злиденне існування родини, тяжку працю. Міський спосіб життя вплинув на психологію Пріськи. На відміну від молодшої сестри Мелашки, яка, вирішивши у селі, дотримується старих патріархальних звичаїв, які вимагають від дівчини послуху батькам, праці на родину, Пріська вважає легшою і почесною для себе працю міської служниці (покоївки). До того ж, одружившись без кохання, розчарувавшись у своїх сподіваннях на забезпечене заміжнє життя, не поважаючи слабшого вдачею чоловіка й не маючи дитини, Пріська не відчуває себе прив'язаною до селянської хати, споконвічного символу роду.

Тому молода жінка здійснює єдиний, на її думку, правильний вибір – покидає свого чоловіка та їде до міста в найми. Як пояснює героїня свій вчинок, «...я шукала іншого життя, я линула до іншої праці...» [37, с. 546]. Така поведінка не типова для жінок, особливо заміжніх селянок, на той час. Адже вони в усьому залежали від своєї сім'ї та чоловіка, не мали освіти й професії. Тому, потрапивши до міста та зіткнувшись із безліччю труднощів на своєму шляху, Пріська виявилась психологічно не готовою їх самотійно витримати.

Народивши доньку Галю від людини, не здатної її підтримати в житті, жінка відчуває себе самотньою в місті, яке стало для неї чужим. Авторка детально описує складні стосунки Пріськи зі Степаном, у яких їй відведено нетипову для жінки роль – працювати не лише на себе, а й на коханця. Тяжко

хворою, не здатною вже утримувати навіть себе, вона повертається додому, де її життя закінчується передчасною смертю: «...вона померла при повній пам'яті у своїй хаті, заспокоєна родиною та селянами, і єдине її було прохання до матері, сестри та Максима перед смертю – не пускати Галю ніколи з села» [37, с. 561]. Таким чином, намагання селянки отримати самостійність поза межами рідного села стало для неї фатальним.

Проблема місця жінки в родині й суспільстві, її залежності від статево-рольових стереотипів порушується в повісті на прикладі світогляду ще однієї героїні – міської дівчини-гімназистки Катрусі, доньки заможних панів Рибалкіних, у яких деякий час працювала Пріська. Душевні поривання Катрусі до навчання і знань незрозумілі іншим.

Як і її попередниця в розкритті важливих гендерних проблем О. Кобилянська («Людина», «Царівна»), Л. Яновська крізь призму бачення головної героїні, зображує конфлікт різних поглядів на жіночі ролі та місце в родині й суспільстві. Мати Катрусі, пані Рибалкіна, подібно до тітки Наталки Веркович («Царівна» О. Кобилянської), – жінка, яка не визнає самостійність і прагнення до освіти представниць слабкої статі, вважає, що головне призначення будь-якої жінки – вийти заміж й опікуватися родиною: «Що їй дадуть ті книжки, пріч тих ідей, що тільки голову забивають та молоде чоло зморшками нівечать? Скінчила гімназію – і досить науки: ніяка освіта не дасть щастя. Я сама жінка і краще за тебе розумію, що дійсно потрібно задля щастя жіночого. Єдиним бажанням, єдиною метою панночки є й буде – думка збудувати, якомога швидше, своє гніздечко» [37, с. 487].

Однак непереборне прагнення Катрусі навчатися доводить, що цей образ – тип нової жінки, яка бажає власного самоствердження, не задовольняється традиційними гендерними ролями жінки, які пропонує суспільство.

Подібно до Н. Кобринської, О. Кобилянської, М. Колцуняк, Л. Яновська цим образом наголосила на необхідності навчання жінок як шляху до індивідуальної свободи й самореалізації в суспільстві, засудила принизливі соціальні умови, що не давали їй гармонійно розвинути духовні сили.

Таким чином, у повісті «Городянка» письменниця порушила проблеми соціального становища жінки в суспільстві, її залежності від гендерних стереотипів (стереотипів жіночих ролей, діяльності, поведінкових якостей) і намагання їх зруйнувати, питання заміни гендерних ролей чоловіків і жінок, міжособистісних взаємин представників різних статей та ін. Авторка зосередила увагу й на питаннях сімейних відносин, кохання, жіночого щастя.

Л. Яновська вивела у повісті кілька жіночих образів. Перший – це жінка патріархального світогляду, яка не вважає за потрібне самостверджуватися в суспільстві (мати й сестра Пріськи, пані Рибалкіна тощо). Другий – жінка, яка бажає вирватися з некомфортних для неї умов життя, руйнуючи при цьому гендерні стереотипи поведінки, але їй не вистачає сил, щоб втілити в життя свої мрії та бажання (Пріська). Третій – жінка нових поглядів, яку не задовольняють її гендерні ролі матері й дружини, господині у власній хаті, і яка прагне до освіти, самореалізації в суспільстві (Катруся).

2.2. Трагедія творчої особистості жінки в оповіданні «Два дні з життя» та повістях «Барвінок», «Тайна нашої принцеси» Л. Яновської

Проблема самовизначення талановитої особистості, її права на самореалізацію, а жінки особливо, у патріархальному й колоніальному суспільстві неодноразово ставала предметом художнього дослідження української епіки, і це було притаманне не тільки літературі початку ХХ ст., а й залишається актуальним і нині.

Трагедію творчої особистості жінки розкрито в різножанрових творах Л. Яновської: оповіданні «Два дні з життя», повістях «Барвінок», «Тайна нашої принцеси» та ін. Їх філософська основа полягає в моделюванні авторкою екзистенційних ситуацій самотності, окремішності героїнь.

У творах спостерігаємо автобіографічні елементи. Л. Яновська з дитинства бачила неможливість жінки реалізувати себе, її залежність від чоловіка. Складні стосунки її батька, росіянина за походженням Олександра Щербачова, та матері – українки Марії Боголюбцевої, завершилися

розлученням. Відчула Л. Яновська перешкоди на шляху особистісного духовного зростання і у власній родині. Протягом тривалого часу вона мешкала в селі, вела домашнє господарство, турбувалась про чоловіка, дрібного поміщика В. Яновського, виховувала дітей, однак ніяк не могла змиритися з тим, що так мало часу залишається на літературну діяльність. «Я не мала на протязі п'яти місяців жодної хвилини, яку б я могла присвятити собі. Щось незвичайне, феєричне, не схоже ні на дійсність, ні на сон було цих п'ять місяців. Матеріалу за цей рік набралось сила, але все це в голові та серці, на папері ані-ні», – писала Л. Яновська в листі до Б. Грінченка 1906 р. [36].

Саме тому можна стверджувати, що оповідання «Два дні з життя» (1905), у якому показано необхідність реалізації таланту, його належного поцінування суспільством, має автобіографічний характер. У цьому творі Л. Яновська стверджує думку, яку поширювали О. Кобилянська, Н. Кобринська, М. Колцуняк та інші жінки-письменниці того періоду: перш ніж стати матір'ю, жінка має реалізувати себе як особистість.

Оповідання композиційно складається з графічно виділених двох частин, у яких описано два дні з життя дружини заможного поміщика. Відстань між цими днями і, відповідно, описаними подіями – десять років. Така архітектоніка посприяла повній реалізації художнього задуму письменниці.

Трагедію своєї героїні – самобутньої, талановитої художниці Ганни Михайлівни – Л. Яновська простежує крізь призму родинних конфліктів, агресивних утисків із боку чоловіка, що переростали в домашній деспотизм. Драматизм ситуації письменниця підкреслила контрастністю характерів головних героїв – ніжна, талановита, прониклива дружина підпорядкована черствості й брутальності, цинізові чоловіка.

Із розмов подружжя в першій частині оповідання розуміємо, що рішення наділеної хистом живописця Ганни Михайлівни їхати навчатися до Петербурга не було мимовільним, а ретельно обдуманим. Однак її чоловіка воно не влаштовує, оскільки йому потрібна лише «весела, моторна, усім задоволена, за все вдячна молодиця з нехитрою психологією слухняної дружини» [37, с. 218].

Чоловік зневажливо говорить про її захоплення малюванням, постійно нагадує про жіночі обов'язки перед родиною.

Однак Ганна Михайлівна не бажає задовольнятися традиційними гендерними ролями одруженої жінки: «Але що ж робити, коли я не можу здолати себе, не маю снаги стримати навісних мрій, коли замість дійсності мене вабить чарівне марево. Я б усім серцем, усією душею хотіла б бути тільки жінкою, матір'ю, господаркою» [37, с. 222]. Дійсно, в тогочасному суспільстві бажання самореалізації, розвитку свого хисту було для жінки лише «чарівним маревом».

Зрештою, безпідставно звинувачена чоловіком у зраді, позбавлена в разі непослуху права виховувати маленьку дочку, героїня не витримує психологічного натиску й залишається з сім'єю. Як і літераторка Еля з повісті «Проти хвиль» М. Колцуняк, Ганна Михайлівна жертвує своїм талантом на користь подружнього життя.

Л. Яновська у другій частині оповідання не деталізує, як саме прожила її героїня ці десять років, але, зображуючи її важкохворою на сухоти, на смертному одрі, дає зрозуміти, що в житті Ганни Михайлівни було мало радісних днів, вона стала самотньою у власній родині. Адже байдужою до душевних страждань матері виявилась і дочка Олеся.

Найріднішим людям жінка дає грубі характеристики: Олеся, за нею, має «кам'яне серце», як у батька, а чоловік – «душогуб». Ганна Михайлівна таки наважилась перед смертю наполягти на своєму, проявити хоча б у такий спосіб себе як вільну особистість – вона відмовляється їхати з родиною на лікування до Італії, незважаючи на умовляння чоловіка й дочки.

Зауважимо, що в недрукованій повісті «Барвінок» Л. Яновська також порушує тему реалізації жінкою свого творчого потенціалу. Молода особа Марія Михайлівна, подібно до Ганни Михайлівни з оповідання «Два дні з життя», має хист до малювання, проте ніхто з її рідних не надає цьому жодного значення, особливо байдужий до обдарування дружини чоловік Андрій Петрович.

Героїня, зустрівши художника Скоринського, який із повагою ставиться до її улюбленого заняття, проймається до нього сильним почуттям, залишає чоловіка. Однак жінка не помічає, що за талантом криється черства і холодна душа. Не пробачена чоловіком, Марія Михайлівна помирає.

Символічним у творі є образ барвінку, який укрит її могилу. Це втілення чистоти почуттів жінки й, водночас, неспокутуваної провини перед родиною [24].

Яскравим образом у прозі Л. Яновської, на прикладі якого стверджено актуальне й нині питання потреби реалізації таланту та його належного поцінування суспільством, є Тетяна Михайленко з повісті «Тайна нашої Принцеси» (надруковано 1931 р.). Це сильна особистість, талановита дівчина, яка проникливо сприймає красу, розуміє її, але реалізувати свій талант вона не може через матеріальні нестатки, і, більшою мірою, через несприйняття родиною її мистецького покликання. Від своїх рідних вона відрізняється не лише внутрішніми характеристиками (бажанням творити, досягнути певної мети), а й і зовнішніми настільки, що «чужі люди завжди вважали її за гостю...» [37, с. 664].

Відчуваючи силу свого покликання, Тетяна бачить власне призначення, мету життя в тому, щоб, здобувши відповідну музичну освіту, доносити до людей красу мистецтва. По-іншому вона не мислить подальшого існування: «Я б заподіяла собі смерть, бо жити так, без мети, без змісту – я не змогла б» [37, с. 648]. Талановитістю, прагненням до особистої свободи, тонким розумінням краси Тетяна нагадує героїнь О. Кобилянської з твору «Меланхолійний вальс», Наталку Веркович із повісті «Царівна».

Варто наголосити, що у створенні цієї повісті письменниця використала деякі факти з власного життя. Сама Л. Яновська мала музичний талант і володіла чудовим голосом. Їй пророкували славу співачки, радили вчитися вокалу. Проте письменниця знайшла компроміс між родинним життям і покликанням та не поставила мистецтво понад усе.

Натомість свою героїню Тетяну авторка характеризує як вольову дієву особистість, яка знаходить у собі сили піднятися над загалом. Не маючи підтримки з боку родини, вона змушена таємно втекти з дому. Доля дарує їй можливість стати за кордоном відомою співачкою.

Проблеми реалізації жінкою творчих здібностей, усвідомлення своєї мистецької місії, яких раніше торкалася Л. Яновська в оповіданні «Два дні з життя», у повісті переосмислюються в наступну: «реалізація таланту ціною морального компромісу, що конкретизує загальнішу, – етика чи естетика» [35, с. 220]. Тетяна досягає мети стати співачкою всіма можливими засобами, ні на мить не замислюючись, що своїм учинком руйнує спокій усієї родини.

Таким чином, у проаналізованих творах («Два дні з життя», «Барвінок», «Тайна нашої Принцеси») Л. Яновська порушила наступні гендерні проблеми: стосунків подружжя, у яких жінка не має права проявити себе як особистість, трагедії творчої креативної жінки в суспільстві й родині, питання її самореалізації, руйнування жіночих мрій або їх досягнення шляхом морального компромісу тощо. Філософська основа творів полягає в моделюванні екзистенційних ситуацій самотності, окремішності героїнь. Під тиском надзвичайних для них обставин вони змушені вийти за межі буденного життя і зробити вибір, не завжди відповідний їхнім прагненням. У більшості жіночих образів письменниці, її сучасниць, наділених творчим даром, помітні риси автобіографізму.

2.3. Гендерні питання у творі «Мій роман»

Л. Яновська зобразила не лише життя сільських жінок, які прагнули проявити свою індивідуальність, а й представниць аристократичного кола, що також не задовольнялись традиційними ролями домашньої господині, дружини, матері. Архітектонічно-смісловим центром низки творів Л. Яновської є протистояння глибокого внутрішнього світу жінки та оточення, викриття її нерівноправного, нерідко рабського, принизливого становища в чоловічому світі.

Це спостерігаємо зокрема в психологічній повісті «Мій роман» (1917). У цьому творі Л. Яновська змалювала поліфонічний образ жінки як цілісної натури, яка прагне вільно проявляти свої почуття, займатися корисною для себе й інших працею. Твір написано у формі сповіді закоханої героїні – вдови з дворянського роду КORTEцьких. Це надало повісті психологічних акцентацій.

Письменниця розкриває внутрішню драму жінки, відстежує найтонші порухи її душі. Для поглиблення психологічного аналізу Л. Яновська вдається до внутрішнього монологічного мовлення, оскільки «монолог як одна із складових форм психологічної характеристики персонажів <...> допомагає заглибитись у віддалені схованки людської психіки, її свідомості...» [33, с. 32]. Для передачі почуттів жінки авторка послуговується і засобами екстравертного психологізму – зображення внутрішнього стану людини через деталі його зовнішнього вияву, тобто через рухи, жести, вираз очей тощо.

Простежуючи історією життя Катерини Михайлівни, помічаємо, як із звичайної жінки-матері з аристократичного роду формується особистість із притаманними їй сильними почуттями, власним світоглядом.

У творі «Мій роман» можна виокремити кілька гендерних питань, таких як: проблема родинних стосунків, шлюбу, любові, руйнування гендерних стереотипів, дотримання умов вільного вибору чоловіків та жінок та ін. Слушною вважаємо думку І. Приймак, що «певною мірою таку поглиблену увагу до гендерної ситуації спричиняли обставини особистого життя письменниці, яка постійно змушена була робити вибір між творчістю і родиною» [25, с. 11].

Розглядаючи порушене в повісті питання родинних стосунків, помічаємо, що значний вплив на заміжню жінку мали чоловік та його батьки. Тридцятип'ятирічна Катерина Михайлівна завжди підкорялася обставинам свого життя, спочатку слухаючись власних батьків, потім чоловіка та його рідних: «... Чоловік любив, жалів мене, оберігав своє щастя од недобрих очей, а мене од недобрих впливів; свекор та свекруха оточили мене найбільшим

комфортом, великим числом наймитів, одібрали в мене всі клопоти, всі справи і залишили один одним обов'язок тішити їхню старість онуками» [37, с. 565].

Навіть після смерті чоловіка вона, мати п'ятьох дітей, змушена підкоритися бажанню батьків видати її заміж за цілком, на їх думку, надійного Олексія Олексійовича, до якого вона не мала почуттів. Зауважимо, що про любов Катерини Михайлівни до покійного чоловіка у творі теж не згадується.

Знайшовши нарешті кохання в особі домашнього вчителя своїх синів, вона вже не може поводитися так, як раніше, відчуває потребу проявити себе як самостійна особистість: «У цей вечір я знайшла себе. Вперше моє «Я» з'явилося як щось реальне, самостійне, з власною волею, власними симпатіями, означеними бажаннями. До цього часу мені однаково було, як, де і з ким жити. Люди, що оточували мене, були відносно мене майже всі однакові. Такою ж байдужістю дарувала і я їх. <...> Тепер з одноманітної людської гущі виділилася людина одна – може, найбільше не гідна з погляду цілого світу, але найбільше близька, а через те і найдорожча моєму "Я"» [37, с. 576].

Жінка, яка до зустрічі з Савою Григоровичем не знала справжньої любові, цілком захоплена новими почуттями, які змусили її не лише змінити уклад життя, а й спричинили певні зміни у світогляді. Під впливом коханого, активного громадського діяча, і за його підтримки Катерина Михайлівна віддається громадській справі, захоплюється перекладом книжок. Уперше пізнане Катериною Михайлівною почуття любові дає їй змогу відчути себе особистістю, збагнути всю складність, багатовимірність світу. Тепер вона сама вибирає, що робити, із ким спілкуватися, як поводитися.

Модерні віяння початку ХХ ст., особливо у жіночій творчості, порушили заборону на відтворення інтимних переживань жінки, її тілесних бажань, хоча в українській літературі такі зображення обмежувались. Лише уві сні Катерині Михайлівні відкривається дійсна причина захоплення чоловіком: «Я кинулася йому на груди і стала його жінкою. Це був сон. Тільки сон... Але я вже зазнала

хоч уві сні його обіймів, його поцілунків, його пестошів, і я їх не могла забути...» [37, с. 601].

Проблема кохання у творі пов'язана з питанням вільного життєвого вибору. Адже всупереч громадській думці жінка з власної волі підтримувала стосунки з учителем своїх дітей, руйнуючи гендерні стереотипи поведінки, відстоюючи особисту свободу.

Як уже згадувалось вище, в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. зазнала змін жіноча інтерпретація чоловічих образів, що стосується і прози Л. Яновської. «Її чоловіки, з одного боку, адепти й апологети нових ідей, із другого – люди без серця, для яких ці ідеї – то модна декорація, зручна формула для виправдання власних негідних учинків» [7, с. 16].

В образі Сави Григоровича письменниця зобразила чоловіка, який для досягнення мети використовує жінку. Хоча його діяльність спрямована на суспільні інтереси, у поведінці провідним є мотив задоволення своїх егоїстичних потреб. Новина про те, що її коханий одружений, на власні очі побачена картина його флірту з іншою, вражає героїню, яка зважилась заради нього цілком змінити життя. Та опанувавши себе, вона із вдячністю згадує історію взаємин із цією людиною, що посприяла становленню її як цілісної особистості: «Щире, велике вам спасибі, Сава Григорович, за те, що я покохала вас» [37, с. 641].

Таким чином, у психологічній повісті «Мій роман» Л. Яновська глибоко розкрила внутрішній світ жінки з аристократичного кола, яка духовно еволюціонувала, зуміла відстояти власні прагнення, особисту свободу, відкрито проявити почуття кохання, хоча воно виявилось і не взаємним, розкрила свою особистість в інтелектуальній праці. Авторка виписала героїню, яка залишила маргінальні позиції, відведені їй чоловіками.

ВИСНОВКИ

У науковій роботі було досліджено специфіку трактування гендерної проблематики у прозі української письменниці межі XIX – XX ст. Любові Яновської. Осмислення історії виникнення і значення поняття «гендер» у науковій літературі дозволило констатувати, що його використовують для позначення соціальних і культурних аспектів статі, характеристик жіночого й чоловічого, тобто з метою розрізнення «фемінного» й «маскулінного».

Проаналізувавши соціологічні, філософські, психологічні джерела, що стосуються категорії «гендер» і питань, пов'язаних із нею, ми виокремили низку гендерних проблем, таких як: питання родинних стосунків, шлюбу, любові, руйнування гендерних стереотипів, самореалізації, свободи жінок, дотримання умов вільного вибору чоловіків і жінок та ін.

Зазначені вище та інші гендерні проблеми порушуються авторами літературних художніх творів, починаючи з другої половини XIX ст. Однак у літературознавчій науці не знаходимо усталеного визначення поняття «гендерна проблематика», яке б стосувалося художнього твору. У дослідженні на основі поєднання значень термінів «проблематика» та «гендер» нами було з'ясовано сутність поняття «гендерна проблематика» в літературознавчому розумінні – це сукупність порушених автором питань у художньому творі, які пов'язані з соціально-рольовою і культурною інтерпретацією рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, їх взаєминами, політикою рівних прав і можливостей чоловіків та жінок.

Творчість багатьох талановитих письменниць межі XIX – XX століть (Грицька Григоренка, Н. Кибальчич, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Уляни Кравченко, Лесі Українки, Є. Ярошинської, М. Колцуняк та ін.) сприяла суттєвим змінам в інтерпретації статі, зумовила поглиблений психологізм письма, що дозволяв пізнати та зрозуміти її сутність. Героїні О. Кобилянської, Є. Ярошинської, М. Колцуняк та інших письменниць бунтують проти гендерної нерівності в суспільстві.

Гендерне трактування взаємин у соціумі притаманне й Любові Яновській – українській письменниці «другого ешелону» (В. Дончик). Зацікавлення Л. Яновської проблемами емансипації, а також особисте життя авторки позначилось на всебічному розкритті «жіночої» теми. Ракурс героїнь письменниці широкий – вона зобразила життя та долю як звичайних жінок-селянок, так і жінок креативних, наділених творчим даром.

У прозі Л. Яновської предметом акцентації є питання призначення жінки, її соціальної і творчої реалізації, рівності у правах із чоловіками («Два дні з життя», «Барвінок», «Городянка», «Тайна нашої Принцеси», «Мій роман»). У цих творах письменниця реалізує ідейне переконання прози межі ХІХ – ХХ ст., згідно з яким людина, зокрема жінка, скована гендерними стереотипами, не може жити в облудному середовищі, без свободи.

У згаданих творах Л. Яновська порушила наступні гендерні проблеми: міжособистісних взаємин представників двох статей, стосунків подружжя, у яких переважає воля чоловіка, а дружина залишається пригніченою, позбавленою права проявити себе як особистість («Два дні з життя», «Барвінок»); соціального становища жінки в суспільстві, її залежності від гендерних стереотипів (стереотипів жіночих ролей, діяльності, поведінкових якостей) і намагання їх зруйнувати («Городянка», «Тайна нашої Принцеси»), трагедія творчої креативної жінки в суспільстві й родині, питання її самореалізації, знищення жіночих мрій або їх досягнення шляхом морального компромісу («Два дні з життя», «Барвінок», «Тайна нашої Принцеси»). Зосереджується увага й на питаннях заміни гендерних ролей чоловіків і жінок, сімейних відносин, кохання, жіночого щастя.

У розв'язанні гендерних питань Л. Яновська продовжила традиції української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Обдарованістю, прагненням до особистої свободи, тонким розумінням краси її жіночі персонажі нагадують героїнь О. Кобилянської. У більшості жіночих персонажів письменниці, наділених творчим даром, помітні риси автобіографізму. Образ нової жінки став узагальненням особистого жіночого світобачення Л. Яновської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Бистров Я. В., Шуляр С. Р. Інтерпретація гендерних стереотипів у тексті роману Джейн Остін «Гордість і упередження». *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. 198 с.*
3. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Грушевський Ол. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Загальний погляд на українську літературу XIX ст. *ЛНВ. 1908. Т. 43. Кн. 8. С. 239–254.*
5. Гузь Н. Категорія «гендер» в літературознавстві. *Коло. Книгознавчий часопис. 2013. № 2. С. 9–13.*
6. Гундорова Т. *Femina melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії О. Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с
7. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. (новелістика, драматургія). *Слово і час. 2005. №4. С. 10–18*
8. Денисюк І. Розвиток української малої прози кінця XIX – початку XX ст. Львів: Академічний експрес, 1999. 278 с.
9. Дробот І. Володимир Винниченко: погляд «іншої». *Гендер і культура. Збірник статей. Київ : Факт, 2001. С. 53–68.*
10. Єфремов С. «Городянка» Л. Яновської // Яновська Л. «Городянка»: повість. Київ : Сяйво, 1929. С. 5–21.
11. Зборовська Н. Карнавал мертвих поцілунків (Феміністичні роздуми) // Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. Львів, 1999. 87 с

12. Калениченко Н. Українська проза початку ХХ ст. Київ: Наук. думка, 1964. 451 с.
13. Клейменова Т. В. Гендерний аспект художньої спадщини М. Колцуняк / Т. В. Клейменова // International research and practice conference «Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine»: Conference Proceedings, April 28-29, 2017. Lublin. 45–48 pages.
14. Кобилянська О. Твори: В 5 т. / О. Кобилянська. Київ : Держлітвидав УРСР, 1963. Т. 3. 365 с.
15. Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. 446 с.
16. Кравченко У. Голос серця / Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. Оповідання. Новели. Фрагментарні форми. Київ : Наук. думка, 1989. 420 с.
17. Личко І. Критичні замітки. *ЛНВ*. 1909. Т. 45. С. 618–628.
18. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т. 2. / Авт.-укл. Ю.І. Ковалів. Київ, 2007. 624 с.
19. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : Академія, 2006. 752 с.
20. Логвиненко В. І. Гендерна рівність як умова самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві: дис. ...канд. філос. наук (доктора філософії): 09.00.03 (033 – Філософія). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 250 с.
21. Миронець І. З історії літературних взаємин 90-900 рр. // Прозаїки 90-900 рр. : У 2-х т. Харків; Київ, 1930. Т. 2. 157 с.
22. Мозгова Л. А. Гендерна складова методики навчання української літератури в старшій школі: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.
23. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.

24. Приймак І. В. Творчість Любові Яновської у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2007.

25. Приймак І. В. Творчість Любові Яновської у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2007. 20 с.

26. Пушкарьова Н. Л. Гендерні дослідження: народження, становлення, методи і перспективи в системі історичних наук. *Жінка. Гендер. Культура*. Москва : МЦГІ, 1999. С. 26–27.

27. Ромазан О. О. Художнє втілення гендерних проблем у творчості Сильвії Плат та Оксани Забужко: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.05/ Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

28. Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник маріупольського державного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2010. № 3. С. 166–169.

29. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. Черкаси, 2016. 336 с.

30. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ, 2003. 448 с.

31. Філософський енциклопедичний словник / Наук. редакц. Озадовська Л.В., Поліщук Н. П. Київ : Абрис. 2002. 751 с.

32. Хоменко В.В. Гендерна проблематика в контексті улюблених бестселерів. URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/63.pdf> (дата звернення: 16.11.2018).

33. Хороб М. Як слово мовлене. Монолог у новелах О. Гончара, Г. Тютюнника, Ю. Щербака // *Ідейно-художнє новаторство в українській літературі*. Київ: КДПІ ім. Горького, 1985. С. 28–34.

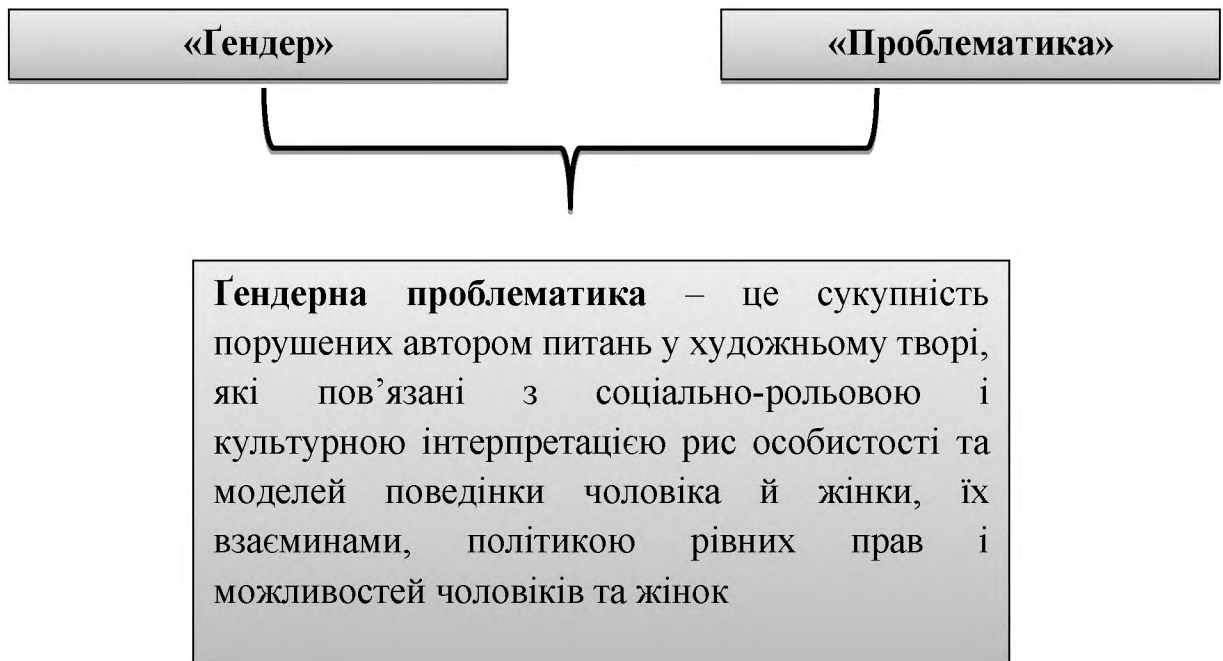
34. Шумило Н. Любов Яновська. До 150-річчя від дня народження. URL: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/11-0711.pdf> (дата звернення: 09.10.2018).
35. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: українська художня проза та літературна критика кінця XIX – початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. 354 с.
36. Яновська Л. Лист до Б.Грінченка. 25.03. 1906 року. Інститут рукописів Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського НАН України. Ф.ІІ. Од. зб. №40245.
37. Яновська Л.О. Твори: В 2 т. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1. Оповідання, повісті / Упоряд. та авт. передм., прим. Н. М. Шумило. 712 с.

Сутність понять «гендер» і «гендерна проблематика»

Поняття «гендер» у науковій літературі

Поняття «гендерна проблематика» у літературознавчому розумінні

Гендерні проблеми у прозі Л. Яновської

